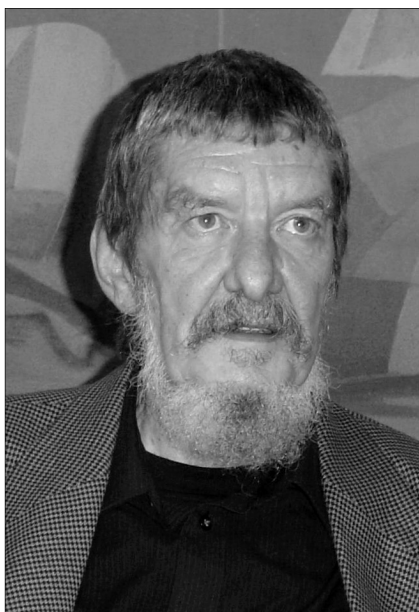

A többnyelvűség kétnyelvű kétkedője: Franz Hodjak

Német – magyar irodalmi együttélések a Kárpát-medencében címmel érdekes könyvet jelentetett meg Balogh F. András a budapesti Argumentum kiadónál. A munka azoknak a Kárpát-medencei német íróknak-költőknek az életművét elemzi, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek a magyar kultúrával, és ez az élmény, avagy sorsszerű esemény, döntő módon befolyásolta írásművészetüket. A könyv érdeme, hogy a német nemzetiségi írók munkásságában egy egész sor olyan motívumot, gondolatot, helyzetet talált és elemez, amelyek a Kárpát-medencei kultúrák összefonódását dokumentálja. A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, régi német irodalmat, magyarországi és délkelet-európai német irodalmat kutat és tanít. Ebből a kötetből válogattunk.

Kevés olyan kortárs német író ismer a szakirodalom, akinek felesége magyar. Franz Hodjak ezek közé tartozik. Az ő életútja, valamint az életéből fakadó költői-írói teljesítménye a magyar kultúra szempontjából azért különösen érdekes, mert egész életében kapcsolódott a magyar nyelvhez és kultúrához, ez a napi kapcsolat azonban csak részlegesen csapódott le az irodalmi termésében. Hodjak magyar nőt vett feleségül, lánya is viszonylag jól ismeri ezt a nyelvet, azon kívül húsz évig kiadói lektorként dolgozva megismerhette az erdélyi magyar irodalmat. A háromnyelvű kolozsvári kiadó, a Dacia egyetlen helyiségében, az egymás mellett álló íróasztalok kényszerűsége következtében nap mint nap találkozott magyar írókkal – természetesen románokkal is –, így elvileg nagyon jó ismeretekkel rendelkezhet az erdélyi magyarságról. Különösen érdekessé teszi az esetet, hogy Hodjak egy identitású ember még akkor is, ha önmaga identitását ugyancsak sokszor kifigurázta, parodizálta és látszólag tagadta. Esetében kereszt-, kettős, avagy többes identitásról nem beszélhetünk, identitásváltásról sem, így a magyar nyelvvel való kapcsolata konstans és egyenletes volt, ezt nem zavarta meg lelki kataklizma.

Franz Hodjak 1944. szeptember 27-én született Nagyszebenben (Sibiu/Hermannstadt). Az író a történelmi hangulatot árasztó város jellegtelen gyártelepi részén, a Lupeni utcában nőtt fel, az iskolapadot viszont az erdélyi szászok legnevesebb gimnáziumában, a Brukenthalschule-ben koptatta, így ifikora első szakaszát a történelem súlya és a kispolgári szocialista felszínesség alakította. Közvetlenül az érettségi után már meg is kapta az első pofont az élettől, ugyanis a tehetséges, nagyreményű fiatal nem vették fel az egyetemre, így építőtelepi segédmunkásként

Franz Hodjak

kellett dolgoznia. Ez a kis hátrány azonban eltörpült a romániai németiség által elszenvedettekhez, a deportálások és a kitelepítésekhez képest, így Hodjak hamar túltette magát a megpróbáltatásokon és segédmunkás-élményeit később verssé nemesítette. A megfelelően gondoskodó hivatalok csak 1965-ben engedélyezték Hodjaknak a felsőfokú tanulmányok elkezdését, így Kolozsvárott beiratkozhatott német és román szakra. Egyetemi évei alatt Peter Motzannal, a későbbi irodalomtudóssal és e generáció legjelentősebb német irodalomkritikusával kötött életre szóló barátságot, valamint kapcsolatba került az Echinox körrel, a kolozsvári román diákok nyugatos, a szocializmust bíráló, haladó irodalmi

körével, és rendszeresen publikált a kör által kiadott háromnyelvű irodalmi-kulturális lap német nyelvű oldalain. Magyar hölgyet, zenetanárnőt választott feleségnek, egy – ám többnyelvű – gyermekük van. Így Hodjak újratemtette maga körül a legendás erdélyi többnyelvűséget és multikulturalizmust.

A fiatal író bizonyos szempontból szerencsés csilagzat alatt született: az egyetemi évei ugyanis egybeestek a romániai szocializmus reformszakaszával, ami azt jelentette, hogy a szellemi élet nyitottabbá vált, nyugat-európai könyveket lehetett fordításban vagy eredetiben vásárolni, könyvtárból kikölcsönözni, folyóiratok érkeztek az országba és a kultúra is bővebb állami támogatást kapott. Irodalmi körök léteztek, a hangulat szabadabb volt, sőt még a könyvkiadás állami dotációját is megemelte a pártvezetés. Ez a helyzet azt a szerencsét hozta Hodjak számára, hogy egyetemi évei után 1970-től lektornak alkalmazta őt a kolozsvári Dacia könyvkiadó. A háromnyelvű kiadó német könyveinek gondozása lett a feladata és ezt a munkát 1992-ig, az NSZK-ba történő kivándorlásáig folytatta. Ebben a munkakörben

nagy megbecsülést vívott ki magának, ugyanis sorra láttak napvilágot a jobbnál-jobb kötetek: Hodjak támogatta azt a fiatal vonalat, amely a megmerevedett szocialista realizmust kívánta az irodalmon belül átértékelni – vagyis csodás, dicsérő jelentéseket írt az ilyen velleitású kötetekről, hogy azok a cenzúrán átmelessenek. A fiatal lektor kiállt a formabontók és a lázadók mellett is. A század és egyben az évezred végére ez a magatartás szinte közhellyé vált, de a hetvenes-nyolcvanas években ehhez bátorság kellett, és okos taktikázást követelt szerkesztőtől, lektortól, kiadóigazgatótól. Hodjak került a konfliktust, nem lett belőle nyílt ellenálló, mint jó néhány kolozsvári értelmiségiből: mint német származású ember ezt talán nem is tehetné volna meg, a titkosszolgálat azon nyomban fasisztaként kezelte volna annak minden következményével együtt. Ceaușescu diktatúrájának súlyosbodásával Hodjak élete is nehezebbé vált. A nyolcvanas évek derekától egyre erőteljesebben érezhette a hátán a célkeresztet: a lehallgatások, a besúgói jelentések meglétét érezni lehetett, és ennek tudatában kellett a mindennapi életet élni, alakítani. A cenzúra egyre szigorúbbá vált, ezért Hodjak írói és lektori mivoltában is állandó jelleggel, nap mint nap kompromisszumok megkötésére kényszerült, amit mérhetetlen dohányzással és alkoholfogyasztással semlegesített. A szocializmus letargiája már-már Hodjak végét hozta, ám a politikai fordulat megadta számára is az új élet esélyét, amit az író/költő teljes mértékben kihasználta.

A politika színpalainak cseréje a váltások egész sorát hozta Hodjak életében. Először is elhagyta Romániát. Ezt a döntést viszonylag későn, 1992-ben hozta meg, miután a romániai német lakosság az NSZK-ba költözött, és ő ezáltal olvasók nélkül maradt. Németországban sikeresen illeszkedett be az irodalmi életbe, azóta is egy-két évente jelennek meg kötetei. Mivel könyvbemutatókra, konferenciákra és felolvasóestekre jár, feladta a már említett rossz szokásait is. A legmélyebb váltás azonban a műfaji repertoárjában következett be: a szocializmusban Hodjak főleg verseket, valamint gyermekkönyveket, meséket publikált az elrejtett szimbolikus tartalmak miatt. A legfontosabb kifejezőeszköze a vers volt, ez kínálta ekkor a gondolati szabadság esélyét, itt lehetett az időtlenséget elérni és megragadni. Az epikus tartalmak oly mértékben ütköztek a cenzúra által kijelölt határokkal, a pártvezetés irodalmi felfogása oly sok kompromisszumot követelt az írótól, hogy azt Hodjak már nem vállalta fel. A szabadságot megízlelve azonban kikíváncokoltak belőle az elfojtott tartalmak, így a kilencvenes években egyhuzamban több regényt is megírt. Most, az ezredforduló utáni évtizedben mintha megint visszatérne a lírához. Hodjak kitelepedése után Majna-Frankfurt mellett, *Usingen* kisvárosában talált otthonra, ahol szabadúszó íróként él.

Műveit, művészetét sokféle díjjal jutalmazták: megkapta a KISZ irodalmi díját, majd 1976-ban a Román Szocialista Köztársaság Írószövetségének a

díját is átvehette. 1982-ben elnyerte a „*Mannheim város írnoka*” címet, ám a díj átadására és az ezzel járó ösztöndíjas év kitöltésére nem engedték kiutazni. A fordulat után azonban átvehette a nagyon rangosnak számító *Ingeborg Bachmann-díjat* (1990), a *Nikolaus Lenau-díjat* (1996), valamint a *Németországi Schiller Alapítvány díszoklevelét* (2005). Az 1993-as esztendőben Hodjak a frankfurti Johann Wolfgang Goethe Egyetem meghívására poétikai előadást tartott, ez szintén megtiszteltetésnek számít a német szellemi életben. Köteteit több nyelvre is lefordították, az idegen nyelvű megjelenések közt természetesen a román és a magyar vezet.

Franz Hodjak élete első irodalmi szakaszában döntően lírát közölt: irodalmi munkássága ekkor az ironia értelmetlenségének fájdalomból táplálkozik. Verseiben az egyén kiútját keresi a totalitárius állam megsemmisítő hatalmából, az egyén önállóságát célozza meg, ám ez az útkeresés újra meg újra meg hiúsul, a szerző elbukik, mert kiutat csak az ironiában talál. Ebben a vonatkozásban hasonlíthatjuk őt az erdélyi irodalom második forrás nemzedékéhez, akikkel Hodjak párhuzamosan indult. Olyan nevek fémjelezték ekkor ezt a generációt – akkor mind Kolozsváron élő írók – mint *Bodor Ádám*, *Vári Attila*, *Molnár Gusztáv*, *Szilágyi N. Sándor* és *Tamás Gáspár Miklós* avagy *Szőcs Géza*. Azt meg Hodjak jól tudja, hogy a gúny, a kifigurázás, a szélsőségek felé hajló példaképekre történő hivatkozás nem jelent igaz megoldást, ez csupán vigasz lehet. Útkeresésének dilemmái közt elgondolkodik *Kaspar Hauser*, *Caligula*, *Herkules*, *Villon*, *Ezra Pound* és *Odüsszeusz* alakján, a román irodalomból is hív segítő útkeresőket *Alexandru Ivasiuc* és *Anatol E. Baconsky* személyében, de az iránytűt *Bertolt Brecht*, *Georg Trakl* és valamennyire *Lessing* jelenti Hodjak számára. Ezeket a költőket és elképzelt személyeket versben szólítja meg, avagy újraönti alakjukat szövegekben és strófákban: mindegyikük kivétel nélkül az egyén és a megmagyarázhatatlan külső hatalom konfliktusainak az áldozatai. Ám Hodjak igyekszik felül emelkedni korán, az élet apró dolgaira figyel, hogy benne az általánost megláthassa:

nachricht aus dem garten

*zu viel unkraut wuchert
im schatten des baums*

*da wird höchste zeit
die baumkrone
zu lichten¹*

A fordított cselekvés általános emberi gyengesége ellen protestál Hodjak, aki nem nagy céltáblákra lődöz, megelégedik a részjelenségekkel. Elsiratja a kimúlt Kokó papagájt, de a vers végén a kalitkák kinyitására kéri fel az embereket; „penészes kenyér a kedély”, írja a *Kékhagyó kedd²* című versében, ám a sorok végén az abszolút igazság fele nyit: „billeg a nyelv bomol / az élet mint mindig megzsarol” (*Kék-*

hagyó kedd, eredeti cím: *Blauer Dienstag*). A fiatal költő az élet teljességének varázsát az apró dolgok összefonódásaiban élte meg, életigenlő töretlen hittel fedezte fel maga és olvasói számára világunk képeit, míg az idősödő lírikus a kiteljesedéstől való félelmét fogalmazza majd meg szóban, rímbe, ritmusban és elhalkuló mondatokban.

A magyar kultúra képviselői közül Hodjak csak *Ritoók Jánost* szólította meg versben:

Triptichon

1
(*halottak napja / in memoriam Ritoók János*)

ez a sok gyertya,
amit a halottakért gyújtunk,
gyújtana bár végre
fényt
a mi fejünkben

2
(*szellemi menüett*)

ki hóhér ki áldozat ki isten?
nem kérdés
mindenki csak a munkáját végzi
ez számít

3
(*megvilágosodás*)

felkerekedtem
és felkerestem az ördögöt
a pokolban,
hogymondjam neki,
ez azért már több a soknál.
de ő rám borult,
és csak zokogott keservesen.³

A megszólított szerző az erdélyi magyar és német irodalmak között játszott közvetítő szerepet, németből fordított, a *Korunk* szerkesztője volt. A Ritoók nevet anyja után vette fel írói névként, polgári nevét – Johann Günther Miess – brassói német apjától örökölte. Ritoók folyamatos kapcsolatban állt az erdélyi szász értelmiséggel és kettős identitású emberként a két kultúra régi sérelmeit igyekezett a pozitív emlékek felerősítésével feledtetni.⁴ Hodjakkal több szálon is kapcsolatban volt, egyrészt mint lapszerkesztő, másrészt mint fordító (leginkább Hodjak generációját fordította), valamint felesége a Dacia könyvkiadóban dolgozott Hodjakkal egy irodában. Ritoók korai halála ihlette ugyan a verset, amely inkább szól a világ egzisztencialista megéléséről, mint a kultúra közvetítőjéről. Hodjak egy-egy képre alapozza verseit, azt az egy bizonyos képet járja körül, és abba sűríti bele allegorikus mondanivalóját. A lét az ördög dimenzióit is túlszárnyalja gonoszságban, ezzel Hodjak a nyugati kultúrkör elpusztulását vizionálja. Versében alluzív eljárással Dante pokoljárása éppúgy benne van, mint Oswald Spengler nyugatjának alkonya.⁵ De leginkább az az irónia

ütközik ki a versből, ami a késői szocialista kor, valamint a posztszocialista idők egyik fontos lírai életérzésévé vált, és mint ilyen nyelvfüggetlenül volt jelen a kelet-európai irodalmi térben. Hodjakot ilyen szempontból Petri Györggyel hasonlíthatjuk, akinek ironikus kifejezőmódját hasonló módon magyarázza a szakirodalom.⁶ Petri is az árnyékvilág példájával él, tipologikus egyezést fedezhetünk fel:

De mondjuk azt, hogy – kedvezőbb hasonlat –
szövők vagyunk, és újrászójuk a
világ gubancos szóttját. Persze az
árnyékvilágét, ám – ki tudhatja – talán
viselhető ruhává testesül.⁷

Hodjak számára az irónia az egyetlen védekezési mód a világ ellen, talán ez a transtemporális identitásának⁸ a pillére, amely a szocialista és számára elfogadhatatlan, de kényszerű jelent összeköti valami olyan állapottal, túlsó oldallal, amelyről az író maga sincsen meggyőződve, hogy létezik. A kétkezes egyetemes dimenzióvá növi ki magát, talán az irodalom, a kultúra nyújt biztos fogódzót, legalábbis Hodjak ez folyamatosan keresi. Ritoók János is egy láncszem a sok közül, akik az életet elviselhetővé teszik társaik számára. A hodjaki opuszban azonban csak egy ilyen magyar irodalmi képviselő van, a német költő a fogódzóit a világirodalomban, a német és a román irodalomban találja meg.

De talál boldogságot Hodjak, megleli a beteljesülést? Minden ellenkező jel dacára a bezárt világ Hodjakja rálel a végtelenre, rálel a boldogságra, és pedig irodalom-földrajzi felfedező útjai vezetnek el az ígéret földjére. Az irodalom világa tájjá minősül, a költői táj viszont gondolatává, a szabadság gondolatává. Transzylvániát,⁹ Kelet-Európát és Németországot kapcsolja össze ez a líra, mely időbeliségében az ókorig nyúl vissza, képiségében európai dimenziókat ölt, ritmusában meg régiók nyelvfeletti zenélenségét közvetíti:

Vama Veche

magasság, semmiköldök
halott írógép
teljes béke.
déli harangszó, a rádióban Boulez.
kintről akácillat tódul, árad
szép emlékei még egy lapostetves nyárnak.
dűnék, magányok. egy hely,
hét mérfölddel az isten háta mögött.
fehér itt minden, mint a kecsketej,
a lomb, a szavak, a vasárnapok,
a halál, a macskák,
a sirályok körei mind.
nincs itt bizonyosság, kétség sincs,
fogyó árnyékára mered az öreg.
a falu bolondja főállásban sekrestyés,
pénzt kapnak a lányok
és hosszú leveleket.

az újságok magukról
mindenkit
felvilágosítanak
nap a nap nap mint nap
a parti őrség parti őrség,
a meglepetések is ugyanazok.
és ami nem történt meg,
szakadatlanul nincs¹⁰

Vama Veche a Fekete-tenger partján fekszik, a fiatalok kedvelt üdülőhelye volt a 70-es, 80-as években, mivel nem épült ki a szocialista turizmus elképzelései szerint. Hodjak ugyanazt a szomorúságot látja e faluban, mint az erdélyi szász településekben.

Ezek az utak természetesen fikcionálisak a reális földrajzi megnevezések ellenére is. Hodjak a poézis keretein belül kiszabadítja magát abból az évszázados fájdalomból, amit a szülőföld fokozatos elvesztése miatt érzett az erdélyi német irodalom. A nemzet-halál víziója nem csak a magyar irodalomban van meg, az erdélyi német irodalomnak ez egy évszázadig a valósága volt. De hogyan lehet élni a halál állapotában, abban az állapotban, amikor az olvasók, az újságok és a színházak eltűnnek, a rokonok, a családtagok kivándorolnak, a szűk, de azért mégiscsak létező kis irodalom keretei teljesen szétfoszlanak és az új közegben, Németországban az olvasóközönségnek fogalma sincsen az erdélyi helyzetről, a felolvasóestek résztvevői nem tudják megkülönböztetni a román és a német irodalmat, előttük egybe-mosódik a kettő. Hodjak kiszabadítja magát ebből a béklyóból, és amint elvesztette a Szászföldet, úgy megnyerte Kelet-Európát. Verseiben bebarangolja a Duna-deltát, a hegyi román falvakat, Bukarestet, Kolozsvárt, a Székelyföldet, majd eljut a németek klasszikus, régivágású üdülőtelepéig is az Északi-tenger partjára:

Klappholttal. S/lt

Reggelente minden olyan
nyugodt, messze ellátni, a Tengerig,
a Semmiig, messze. És aztán?

Ha szerencséd van, hallod a vízbefúltak
kórusát, mi sugallat, s mi homályos,
mint a nap bővölete, ami

nincs. Talán áruházakban
énekelnek, mikkel tele vidék,
táj, s még azon is túl [...] ¹¹

A tengereken és a távoli vidékeken Hodjak az embereket keresi, és leginkább a költőket találja meg. A Fekete-tenger partján a száműzött költő, Ovidius nyomaira lel: „Ovidius, testvér / zárt kapukat döntgetek / látod, mint / hajdanán te / mögöttük / kiabálnak / szólnak / kihez is” (*Tomisz, Konstanca*¹²). Hodjak rácsodálkozik az emberekre és mindenhol keresi azokat a művészeket, írókat, költőket, akik a kort, az embereket, a szabadságot és a gondolkodást képviselik. Ez Hodjak boldogsága.

Hodjak nyelve pontos és precíz: kiérezni belőle a nyugatnémet nyelvhasználatot, amivel a szocializmus nyelvi kritikáját valósította meg, de benne van ebben a precizitásban a nyelvféltés is, a nemzetiséghez tartozó költő félelme a nyelvvesztéstől. A pontosságot a nyolcvanas években egyre erőteljesebben váltotta fel a maró irónia, a rejtett gúny és az elkeseredés hangja, valamint a kulturális bizonyosságokat kereső ember kétkedése a jövőt illetően:

Felhő kicsiben

hirtelen s halkan

kétkedni kezd magában, legalábbis
addig a néhány pillanatig,

amíg a kis, sötét felhő
a napot eltakarja.¹³

Még mielőtt a teljes irodalmi és személyes talajvesztés bekövetkezett volna Hodjak életében, megváltozott a politikai világrend és ezzel megnyílt a lehetőség az epikus Hodjak előtt is. De nem az íróasztalfiókból kerültek elő a regények, hanem ezeket sorra kiírta magából, és pedig az épp aktuális témákat ragadva meg. A *Grenzsteine* (Határkövek)¹⁴ című regényt a nyugat-európai országok bukaresti konzulátusai előtt kigyózó sorok ihlették: Hodjak egy gagre alapozta művét és azt színezte ki. A vízumért sorbanálló Harald Frank államot alapít, hogy ily módon hatékonyabban tárgyalhasson a beutazási kérelmeket jobbra elutasító hivatalnokokkal, ám ebből a cselekedetéből nagy galiba származik, felfordulás, forradalom, a hadsereg támadása és további abszurd események egész sora, amelynek részleteit és előképeit a román politikai életből jól ismeri a figyelmes újságolvasó. Harald Frank végül eljut álmai földjére, nota bene: vízum nélkül, mert eltéveszti a vonatot és a hazaút helyett Magyarországon köt ki, ahonnan továbbmehet nyugati irányba. Magyarország egy kicsit a szabadságot szimbolizálja ebben az opuszban. Hodjak már nem az értelmet keresi, hanem a paródiává züllött közéletnek tart görbe tükröt. A főszereplő érzéketlen, tanulatlan embert akar játszani a „polgártársai” előtt, ám mindig kiütközik belőle az értelmiségi, aki végső soron az irodalom szemüvegén keresztül nézi a világot. A főhős Harald Frank Goethe sírját akarja látni, ezért Carl August weimari hercegtől kér befogadó levelet, Brecht-tel kíván találkozni, stb. Az irodalom intertextuális jelenlétének ellenére mégis elolvad a műben az irodalom, mint ahogy el is olvadt a jelentősége a poszt-szocialista évtizedben.

Az abszurd világ további fokozódását olvashatjuk Hodjak következő regényében, az *Ein Koffer voll Sand*-ban (Homokkal teli bőrönd).¹⁵ A főhős Németország irányába utazik gépkocsival, de soha nem érkezik meg, mert az újabb és újabb félreértések miatt mindig valahol máshol köt ki, mindig Európa más-más szegletében landol. Hodjak e műben tulajdonképp saját útkeresését írta meg, a német nyelvterület

elérése, meghódítása a célja, de megérkezni igazából nem akar, valami láthatatlan erő mindig visszahúzza Kelet-Európába. Célpontjai Európa nyugati felében vannak, Magyarország csak tranzitországgként jelenik meg ebben a műben is, akárcsak a többiekben. Ám nem a haza vonzza vissza Hodjak hőseit, nem valami „hon”-fogalom él bennük, csupán nem találják az utat, *ténylegesen* talajtvesztetté vált ennek a regénynek is a főhőse. A szocializmus értelmetlensége ebben a műben lelt igazi, parodisztikus, jókedvű, de mégis mélyen megrázó megfogalmazásra. Ezt a regényt több más prózai munka követte, amelyek hasonló témakörben értelmet keresnek az értelmetlennek tételezett világban. A szerző mindig megtalálja azt az élethelyzetet, amelyben az irónia és a nyelvi komikum egyaránt elhelyezhető.

De kicsoda igazából Franz Hodjak? Önmagát versben így láttatja: „romániai német török vagyok,

/ balkáni fojtóangyal tehát” (*Gyilkos ballada*, németül *Moritat*).¹⁶ Keletiesen csengő neve alapján határozza meg magát töröknek, amivel ironikus módon meg erősíti olvasóit-hallgatóit a nyelvérzékükre alapozott tévhitükben. A romániai német definíció végső soron szükséges, mert a realitások nem kerülhetők meg teljesen, ám finom utalással a kulturális dimenziót sem hagyja ki: a magyar nyelvben ismeretlen és ezért lefordíthatatlan *fojtóangyal*, *gyilkos angyal*, a *Würgengel* a XVII. század erdélyi német irodalomnak a főműve volt és a török uralom alatt bekövetkezett országromlást írta le.¹⁷ Hodjak egyszerre teremt önmagát is, olvasóját is ironizáló lírai képet, valamint metaforát önmagáról. A rossz értelemben vett Balkán, Kelet-Európa, az értelemkeresés és az elbukás egyszerre van benne Hodjak művében, önzonosságában, amelyben tulajdonképp csak a két-kedés örök.

Jegyzetek:

1. In: offene briefe. Bukarest: Kriterion 1976, 74. lap. Magyarul megjelent: Franz Hodjak: Kékhagyó kedd. Ford. Halmosi Sándor. Budapest: Noran 2009.
2. Blauer Dienstag. In: Hodjak, Franz: Links von Eden. Aschersleben: Verlag UnArtIlg 2004, 23. old. Magyar fordítása: Kékhagyó kedd. Ford. Halmosi Sándor. Budapest: Noran 2009. 124. old.
3. Triptychon. In: Augenlicht. Gedichte. Bukarest: Kriterion 1986, 30. old. Magyar fordításban: Triptichon, In: Kékhagyó kedd. Ford. Halmosi Sándor. Budapest: Noran 2009. 47. old.
4. Legfontosabb műve: Ritoók János: Kettős tükör a magyar-szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből. Bukarest: Kriterion 1980.
5. Oswald Spengler: A nyugat alkonya. Ford.: Juhász Anikó; Csejtei Dezső; Simon Ferenc. Budapest: Európa, 1995.
6. Schein Gábor: Petri György lírája a kilencvenes években. In: Súlyok és hangsúlyok. Írások az utóbbi két évtized magyar irodalmáról (1989-2009). Szerk. Szondi György és Vincze Ferenc. Budapest: Napkút kiadó 2009. (= Kútfő bibliotéka, 2. köt.) 53. laptól.
7. Petri György: Metaforák helyzetünkre. In: Magyarázatok M. számára. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1971.
8. A transtemporális identitás fogalmát Martine Nida-Rümelin vezette be. Lásd: Martine Nida-Rümelin: Der Blick von innen. Zur transtemporalen Identität bewusstseinsfähiger Wesen. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2006. 15. old.
9. Az Erdélyben honos nemzeti irodalmak önmeghatározásában az Erdély szó nagyon sok jelenéssel és igen erős érzelmi töltettel bír. A magyar érzelmi vonatkozások megkerülése céljából időnként hasznos a szinonimák alkalmazása.
10. Hodjak, Franz: Vama Veche. In: Flieder in Ohr. Bukarest: Kriterion 1983. 17. old. Magyar fordításban: Vama Veche. In: Kékhagyó kedd. Ford. Halmosi Sándor. Budapest: Noran 2009. 30. old.
11. Hodjak, Franz: Klappholttal. Sylt. In: Die Faszination eines Tages, den es nicht gibt. Weilerswist: Verlag Ralf Liebe, 2008. 47. old. Magyar fordításban: Klappholttal. Sylt. In: Kékhagyó kedd. Ford. Halmosi Sándor. Budapest: Noran 2009. 156. old.
12. Hodjak, Franz: Tomis, Konstanza. In: Augenlicht. Gedichte. Bukarest: Kriterion 1986. 25. old. Magyar fordításban: Tomisz, Konstanca. In: Kékhagyó kedd. Ford. Halmosi Sándor. Budapest: Noran 2009. 46. old.
13. Kleine Wolke. In: Hodjak, Franz: Die Faszination eines Tages, den es nicht gibt. Weilerswist: Verlag Ralf Liebe 2008. Magyar fordításban: Felhő kicsiben. In: Kékhagyó kedd. Ford. Halmosi Sándor. Budapest: Noran 2009. 140. old.
14. Hodjak, Franz: Grenzsteine. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1995.
15. Hodjak, Franz: Ein Koffer voll Sand. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2003.
16. Hodjak, Franz: Moritat. In: Hodjak, Franz: Links von Eden. Aschersleben: Verlag UnArtIlg 2004. 37. old. Magyar fordításban: Gyilkos ballada. In: Kékhagyó kedd. Ford. Halmosi Sándor. Budapest: Noran 2009. 137. old.
17. Miles, Mathias: Siebenbürgischer Würg-Engel oder Chronicalischer Anhang des 15 Seculi nach Christi Geburth aller theils Ungern und sonst Siebengürgen angränzenden Ländern fürgelauffener Geschichten... (Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt 1670) Köln, Wien: Böhlau Verlag 1984. (= Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 8.)